

2016 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESETŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *ERDŐ PÉTER*
SZENT ERZSÉBET KANONIZÁCIÓS ELJÁRÁSA
ÉS A KORABELI EGYHÁZJOG
- *GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS*
A MEZŐVÁROSI INGATLANFORGALOM
SZOKÁSJOGA A 14–16. SZÁZADI
ZEMPLÉN MEGYÉBEN ÉS KÖRNYÉKÉN
- *DAVID PAPAJÍK*
V. LÁSZLÓ MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLY
HALÁLÁNAK OKA
- *OVIDIU GHITTA*
SIMON TOMÁNYI GÖRÖGKATOLIKUS
LELKÉSZ ÖSSZEÍRÁSA 1773-BÓL
- *GORECZKY TAMÁS*
PÁNSZLÁVIZMUS OROSZORSZÁGBAN
AZ 1880-AS ÉVEKBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ 1956-OS MENEKÜLTEK SVÁJCI
BEFOGADÁSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Erdő Péter: Szent Erzsébet kanonizációs eljárása és a korabeli egyházjog	1
Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi ingatlanforgalom szokásjoga a 14–16. századi Zemplén megyében és környékén	23
Goreczky Tamás: Pánszlávizmus Oroszországban az 1880-as években	
Burián István moszkvai osztrák–magyar főkonzul jelentéseinek tükrében	63
Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek svájci befogadása	85

MŰHELY

David Papajik: V. László magyar és cseh király halálának oka	115
Ovidiu Ghitta: Egy szabálytalan összeírás tanulságai.	
Simon tományi görögkatolikus lelkész összeírása 1773-ból	127
Pap József: Eger választópolgárai a 19. század közepén	149
Dömötörfi Tibor: A német nemzetiségi és faji politika Magyarországon a II. világháború idején	165

Eger választópolgárai a 19. század közepén*

Az 1848-as év, mint a legtöbb magyarországi település életében, így Egerben is nagy változásokat hozott. Ezek közül minden bizonnyal az egyik legfontosabb a város önálló országgyűlési képviselő-hoz jutása volt. Eger, dacára a török kiűzése utáni jogi törekvéseknek, a 19. század első felében is csupán érseki mezővárosi jogállással bírt, így nem képviseltethette magát a rendi országgyűléseken.¹ A reformkori politikai küzdelmeknek ugyan

* A munka elkészítését az OTKA K 112429 sz., „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” c. pályázata támogatta.

1 Nemes Lajos a város 18–19. századi önkormányzatáról szóló monográfiájában a települést a civitas és az oppidum közötti köztes kategóriába, a püspöki/érseki városok (*civitas episcopalis/archiepiscopalis*) közé sorolta. Nemes Lajos: Eger város önkormányzata 1687–1848. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2001. (Tanulmányok Heves megye történetéből) 14–15. A kategóriát a korabeli források használták, de a város ennek ellenére a kiváltságolt mezővárosok közé tartozott és semmi esetre sem tekinthető rendi értelemben vett civitasnak, tehát szabad királyi városnak. Ezt a különbséget szemléletesen érzékeltetik azok a kötelezettségek, melyeket Nemes Lajos alaposan összefoglalt munkája következő részében. Uo. 15–20. Ezzel a köztes jogállással jellemezte Eger jogi helyzetét korábban Nagy József is. Nagy József: Eger története. Gondolat, Bp., 1978. 176–177. Löffler Erzsébet Eger jogi helyzetéről írott tanulmányában részletesen bemutatatta azt a folyamatot, melynek során a város felszabadulási törekvései kudarcot vallottak és a település végül is, az ő fogalomhasználatával élve, mezőváros maradt. Löffler Erzsébet: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. Agria 18. (1980–1981) 85–87. A mezővárosokkal kapcsolatos jogtörténeti álláspontokat összefoglalja: Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai, Bp., 1976. 54–57.; Szócs Sebestyén: A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. BFL, Bp., 1996. (Várostörténeti tanulmányok) 235–255.: 302. és 305. jz. Szócs Sebestyén véleménye szerint a „mezőváros az állami mechanizmusba alapjában mint jobbjágyközség illeszkedett bele”, és ezen az a vitathatatlan tény sem változtat, hogy az ilyen helységek egy részének „tanácsai [...] bizonyos polgári ügyek elsőfokú megítélésére” és az 1840-es évektől „a váltótörvényeszeki ítéletek végrehajtására is jogosultként már a közhatalomnak is részivé váltak”. Szócs S.: i. m. 132. Eger települését Bácskai Vera várostörténeti alapmunkájában a földesúri hatalom alatt álló, jogilag mezővárosok (oppidum) között tartja számon. Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris, Bp., 2002. 90., részletesen a mezővárosokról: Uő: Városok és polgárok Magyarországon. Várostörténeti tanulmányok. I. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2007. 59–62., 71–168. Természetesen tisztában vagyunk a város fogalmának bonyolultságával és az ebben rejlő kutatási problémák jelentőségével. Erre nézve utalunk Czoch Gábor dilemmáira, aki, amikor a késő rendiség polgárságával kapcsolatos kutatásának kereteit jelölte ki, ragaszkodott a rendek által 1843–1844-ben jogilag városnak tekintett települések listájához. Tette ezt annak ellenére, hogy a polgársághoz kapcsolódó magatartásminták, jogi szabályok nem csak ezeken a településeken voltak jelen. Czoch Gábor: Egy kutatás első tapasztalatai a magyarországi rendi polgárság társadalmi viszonyairól a 19. század első felében. Adatok a polgárok származáshelyéről. In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. H. Németh István–Szívós Erika–Tóth Árpád. Hajnal István Kör Társadalomtörté-

helyet adhatott, hiszen a megyeszékhelyen zajlottak a tisztviselő- és a követválasztások, de a városi lakosok, ha nem bírtak nemességgel, csupán szemléllői lehettek ezen eseményeknek. A város életében tehát jelentős változásokat hozott a választójog országos kiterjesztése, az aktív politizálás lehetősége. Ez két fontos átalakulást eredményezett: egyrészt az egriek is bekapcsolódhattak az országgyűlési politizálásba, emellett a helyi képviselőtestület választóinak és lehetséges tagjainak köre jelentősen bővült.

Az 1848. évi V. törvénycikk 5. paragrafusa Egert a követküldő, képviselőválasztó települések között sorolta fel, egy helyet adva a városnak a képviselőházban.² Egy új korszak vette kezdetét, hiszen a település ettől kezdve gyakorlatilag a 2014-es választásig önálló városi választókerületet alkotott. Emellett jelentősen átalakult a város vezetése,³ lehetőség teremtődött az új képviselőtestület, a vezető hivatalnokok és a főbíróvá váltó polgármester megválasztására; ezt a XXIII. és a XXIV. törvénycikkek szabályozták.

Tanulmányunkban a választások kérdéséhez kapcsolódóan fogjuk részletesebben elemezni a városi és az országgyűlési választójoggal rendelkezők csoportját. Megvizsgáljuk a választók számának és összetételének alakulását és emellett azokat a társadalomtörténeti elemzési lehetőségeket próbáljuk felvillantani, melyeket egy-egy ilyen lista nyújt számunkra.⁴ A választói névjegyzékek gyakran elhanyagolt forrásai a települések, választókerületek társadalomtörténetének. Pedig fontosak, hiszen a felnőtt férfi lakosság 20–25%-a általában megjelenik bennük és néhány alapadat (életkor, lakóhely, cenzuskategóriából következő foglalkozási, vagyoni, jövedelmi adatok) könnyen kinyerhető belőlük. A problémát már csak a tömeges információk feldolgozása jelenti, de leküzdve ezt a nehézséget, a választási ciklusokhoz kapcsolódóan megisméltendő összeírások alapján még a társadalmi változások egy része is jól elemezhetővé válik. A vizsgált források teljes körű elemzésére szűkösek a tanulmány terjedelmi lehetőségei, ez majd egy Eger választástörténetével foglalkozó munka fontos részét fogja alkotni. Jelen írás másik korlátjaként szólnunk kell arról, hogy a megválasztottakkal ebben a tanulmányban nem fogunk foglalkozni. Megjelenés alatt áll ugyanis Berecz Anita munkája, mely

neti Egyesület, Bp., 2011. 153–156. De irányadó lehet a városfogalom problematikájával kapcsolatosan Gerhard Dilicher írása is. *Gerhard Dilicher: A város fogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára.* Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 1. (2006) 37–50. Nekünk is, Czoch Gáborhoz hasonlóan, ebben a tanulmányban a jogi megközelítéshez kell ragaszkodnunk, hiszen a későbbiekben vizsgált választójogi szabályok is ezen az alapon nyugodtak. De a jogi és a társadalomtörténeti megközelítés problémája még vissza fog térni írásunkban.

2 Magyar törvénytar. 1836–1868. évi törvénycikkek. Franklin, Bp., 1896. (= CJH 1836–1868) 224.

3 Az 1848 előtti önkormányzati szervekkel kapcsolatban ld. *Nemes L.*: i. m. (1. jz.) 37–46.

4 A választók létszámának alakulásával, cenzusszerkezetével gyakran foglalkoznak a szerzők, de részletes elemzésre ritkán kerül sor. Ld. példaként: *Szendrei Ákos*: Debrecen és Nagyvárad dualizmuskori országgyűlési képviselőinek párhovatartozása és társadalmi háttere. In: Partium: társadalom, területfejlesztés. Szerk. Szilágyi Ferenc–Zakota Zoltán. Partium Press, Nagyvárad, 2014. 136–137. Részletes elemzést közöl a választójogról és a választási eljárásról: *Szilágyi László*: A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választók a dualizmus kori Szabolcs vármegyében. Örökségünk, Nyíregyháza, 2006. 13–50.

a város képviselő-testületének tagjait mutatja be a dualizmus kezdeti időszakában,⁵ és hamarosan várható, hogy vizsgálatát kiterjeszti az előzményekre is. Ez a fajta megközelítés, Takács Tibor nyíregyházi munkájának vizsgálati módszerét idézve, a helyi elitet a képviselő-testület választott tagjaiban véli megtalálni.⁶ A város választott tisztviselőinek feltárása prozopográfiai kutatásokat igényelne, mely a Heves vármegyei archontológiához hasonlóan mutathatná be a városi tisztviselői kart. Ilyen munka eddig még nem készült, megvalósítása pedig önálló kutatócsoport feladata lehetne. A választottak másik csoportjának, az országgyűlési képviselőknek a listája saját kutatásainkból ismert, egyes személyekről akár monografikus életrajzzal is rendelkezünk.⁷ A képviselők részletes bemutatása viszont szintén túlmutatna jelen munka terjedelmi korlátain és az egyes politikusok rövid életrajza amúgy is több forrásból könnyen elérhető.⁸

Tanulmányunk nem előzmények nélküli, hiszen korábbi munkáinkban már foglalkoztunk a városi képviselő-választásokkal országos tekintetben és Eger esetében is.⁹ A várostörténettel és a polgárokkal foglalkozó szakirodalom rendkívül szerteágazó, azonban a szerzők – újabban és korábban egyaránt – a késői rendiség polgárságával és a dualizmus korának városi társadalmával, azok egyesületi és politikai életével foglalkoznak leginkább,¹⁰ míg az 1848 és 1867 közötti időszak kutatása kissé háttérbe szorult.¹¹

Mielőtt a választói névjegyzékek elemzésébe kezdenénk, első lépésben tekintsük át azt a jogi keretet, amely a vizsgált időszakban a választásokat meghatározta. Eger városában, mint az ország minden vármegyéjében és településén, 1848

5 *Berecz Anita*: Az egri képviselőtestület választott tagjainak összetétele 1872–1911 között.

In: Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája, 2015. május 14. Szerk. Fábián Máté. Líceum Kiadó, Eger, 2016. (Konferenciák, műhelybeszélgetések XII. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai) 27–40. Megjelenés alatt.

6 *Takács Tibor*: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. L'Harmattan, Bp., 2008. 36–37.

7 Csiky Sándor (1848–1849, 1861, 1865–1868, 1869–1872, 1872–1875) esetében: *Sebestyén Sándor*: Csiky Sándor életpályája (1805–1892). Heves Megyei Levéltár, Eger, 1981.

8 Babics István (1875–1878), Szederkényi Nándor (1878–1881, 1881–1883, 1884–1889, 1887–1892, 1892–1896, 1901–1905, 1905–1906), Lukács László (1896–1901), Babocsay Sándor (1906–1910), Zichy János gróf (1910–1918), Vass János (1918).

9 A vonatkozó munkák megjelentek: *Pap József*: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Akadémiai–EKF Líceum Kiadó, Bp., 2014. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei).

10 A várostörténet-írás historiográfiájával kapcsolatban ld.: A modern város történeti dilemmái. Szerk. Gyáni Gábor. Csokonai, Debrecen, 1995. (Csokonai História Könyvek); *Bácskai Vera*: Az európai várostörténet-írás főbb irányzatai és mai helyzete. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád. Pozsony, Kalligram, 2005. 11–19.; *Uő*: Várostörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Osiris, Bp., 243–257.

11 Fontos kivétel: *Antal Tamás*: Város és népképviselő. Az 1848. XXIII. tc. és intézményei Debrecenben, 1848–1872. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2011. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára), a városi önkormányzatok történetével kapcsolatban pedig ld. *Kajtár István*: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Akadémiai, Bp., 1992.

tavasán, kora nyarán össze kellett írni a választókat. A már említett V. törvénycikk első három paragrafusa foglalta össze a választói jogosultság feltételeit.¹² Az első paragrafus arról rendelkezett, hogy „mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal bírtak, e jog gyakorlásában ezennel meghagyatnak”. Ez a rendelkezés Eger esetében – mivel jogállása korábban mezőváros volt, így lakosai nem bírtak szabad királyi városi polgárjoggal – csupán a városban élő nemeseket érintette. A városi lakosok (tehát a nem úrbéres községekben lakók) közül választójogot kaptak a törvényesen bevett vallásfelekezetű, 20 évnél idősebb „benszülött, vagy honosított” önálló férfiak. Ez utóbbi kitétel a következő lehetőségek egyikének a teljesítését feltételezte: 1. 300 forint értékű házat vagy földet birtokolt; 2. kézművesként, kereskedőként vagy gyárosként telephellyel rendelkezett és legalább egy segéddel dolgoztatott; 3. birtokaiból vagy tőkéjéből 100 forint éves jövedelmet tudott felmutatni, vagy 4. az értelmiségiek közé tartozott. Az értelmiségieket a törvénycikk tételesen felsorolta, hiszen egységesen kiépített oktatási rendszer nem lévén, azt nem kapcsolhatta valamilyen szintű végzettséget igazoló dokumentumhoz. Az értelmiségiek azonban „jövedelmükre való tekintet nélkül” kaphattak választójogot azon a településen, ahol éltek.¹³ A választások lebonyolítása a központi választmány feladata volt, s az eljárás első lépését a választók összeírása jelentette.

A vizsgált évekből azonban nemcsak országgyűlési választói listák maradtak fent, hanem ismerjük a városi képviselő-testület választói névsorait is. A kétféle dokumentum ugyan különbözik egymástól, de ez nem akadályozza meg az összehasonlíthatóságot. A különbség abból adódik, hogy az önkormányzati választások esetében az összeírók számára az 1848. évi XXIV. törvénycikk számított a kötelezően figyelembe veendő jogi alapnak. Ez a törvény az olyan település esetében, mely „első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanáccsal” bírt, a XXIII. törvénycikkben megjelölt választójogi szabályokat tette kötelezővé a községi választások során.¹⁴ A XXIII. törvénycikk pedig a szabad királyi városok működéséről rendelkezett.¹⁵ Ez a szabályozás vonatkozott tehát Egerre is. Eger a 12–30 ezer fős települések közé tartozott, így a törvénycikk definíciója alapján középvárosnak számított. Lényeges megjegyezni, hogy a városok ebben a törvénycikkben lakosság számuk szerint négy csoportba osztottak – 12 ezer fő alatt kisváros, 12–30 ezer fő között középváros, 30 ezer fő fölött nagyváros, továbbá külön kezelték Pestet –, és a törvényalkotók kategóriánként jelentősen differenciálták a választójogi szabályokat.

Nagy volt tehát az eltérés az országgyűlési és a helyhatósági választójogi rendszer között. A választójog a XXIII. törvénycikk alapján is csupán a törvényesen bevett felekezetű, önálló, büntetlen előéletű férfiakra vonatkozott, akiket öt kategóriába soroltak. Ingtalan alapján kisvárosban 300, középvárosban 700,

12 CJH 1836–1868. 223–230.

13 CJH 1836–1868. 223–224.

14 CJH 1836–1868. 249.

15 CJH 1836–1868. 246–248.

nagyvárosban 1000, Pesten pedig 2000 forint értékű házzal és birtokkal lehetett választójogot kapni. A házat vagy földet minimum egy éve kellett birtokolni, amittől csak az örökléssel történt tulajdonszerzés esetében lehetett eltérni. Az országgyűlési választójogi cenzus, mint láttuk, egységesen csupán 300 forint értékű ingatlanminimumot követelt meg. Az egy év óta megtelepedett kereskedőknek, iparosoknak és gyárosoknak – hasonlóan az V. törvénycikk előírásaihoz – elegendő volt a telephely és egy segéd alkalmazása. Az értelmiségiek számára szintén egyéves helyben lakást írtak elő, de itt a választójogot – szemben az országgyűlési cenzussal, ahol ebben a kategóriában azt mindenki megkapta – a fizetett lakbérhez kötötték. A minimálisan megkívánt összeget itt is differenciálták: kisvárosban 40, középvárosban 60, nagyvárosban 80, Pesten pedig 100 forint lakbért kellett fizetnie az értelmiségi alapon választónak. Ez természetesen nem zárta ki azt, hogy az ingatlantulajdonos értelmiségi a tulajdona alapján legyen választó. Az előírt minimális tőkejövedelem is jóval magasabb volt, mint az V. törvénycikk által megkövetelt 100 forint, hiszen kisvárosban 200, középvárosban 400, nagyvárosban 600, Pesten pedig 1000 forint számított elegendőnek, és ebben a kategóriában kétéves helyben lakást követeltek meg. Az országgyűlési képviselőhöz hasonlóan itt is létezett a „régijog” kategóriája, mely jelen esetben a rendi értelemben vett városi polgárjog birtoklását kívánta meg.¹⁶ Így a középvárosnak minősülő Egerben a kereskedők, iparosok és gyárosok kivételével a községi választójog feltételeinek való megfeleléshez mindenkinek jelentősebb vagyonnal vagy jövedelemmel kellett rendelkeznie, mint amit az országgyűlési választások során figyelembe vettek.

A választhatóságot nem kötötték ilyen szigorú feltételekhez, csupán a helyben lakást követelték meg. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a városok, ha szűkebb értelemben is, mint az országgyűlés, azért mégis népképviseleti alpra helyeztek. A megyékkel ellentétben itt tisztújítást írt elő az utolsó rendi országgyűlés. Természetesen nem volt véletlen ez a különbségtétel, hiszen míg a megyékben a reformkorra pozícióba jutott köznemesek befolyásának csökkentését a kormányra került ellenzékiek többségükben nem érezték időszerűnek, kívánatosnak, addig a rendkívül szűk választói körrel bíró városok képviselőtestületeit mindenképpen lecsereleendőnek tartották. Hiszen a liberális köznemesi politika, mely a formálódó Batthyány-kormány bázisát jelentette, minimális támogatottsággal bírt a konzervatív városi polgári elit köreiből. Ezen óhajtottak változtatni a választójog – az országgyűlésihez képest szűkített – kiterjesztésének segítségével.¹⁷ A községek esetében a nemzetőri cenzus szintén magasabb

16 CJH 1836–1868. 247.

17 A megyék népképviseleti alpra helyezését követelő Kossuth 1848 áprilisának elejére egyedül maradt minisztertársaival szemben, a kérdésben született kompromisszum értelmében a megyékről szóló törvénycikk ideiglenes jelleggel készült el, azt a következő országgyűlésnek kellett volna módosítania. A megyei törvénycikk vitájával kapcsolatban ld.: *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Magvető, Bp., 1986. (Nemzet és Emlékezet) 206–212.; *Stipta István*: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Osiris, Bp., 1995. (Jogtörténet) 29–33. Újabbán Gergely András hívta fel rá a figyelmet, hogy Kossuth ekkor az általános választójog bevezetését

volt, mint az országgyűlési választójogé. A döntéshozók tehát a városokban a helyi választójog tekintetében, a községekben pedig – ott nem lévén helyhatósági választás – a nemzetörségben próbálták a szegényebb rétegeket háttérbe szorítani; ettől az átmeneti időszak stabilitását remélték. A két ellentétes irányú törekvés eredőjéből – egyrészt a politikai bázis kiterjesztése, a magyar lakosság helyzetének javítása a választójog kiterjesztése révén, másrészt pedig a politikai stabilitás biztosítása a jogkiterjesztés korlátozásával – született az új szabályozás.

A választói névjegyzékek jelentős számban maradtak fent Eger esetében, és azok részletes összehasonlító elemzése komoly lehetőségeket rejt magában. Tanulmányunkban az 1848. és az 1860. évi listákkal fogunk foglalkozni. A 1848-as időmetszet jelentősége nyilvánvaló, az 1860-as anyag pedig annak kontrolljaként használható fel. Az adott időmetszetekből származó országgyűlési és községi választói névjegyzékek egybevetésének lehetőségeit jelen tanulmányunkban nem tudjuk maximálisan kihasználni, de ezek a listák kiválóan alkalmasak arra, hogy segítségükkel különböző megállapításokat tegyünk, s felhívjuk a figyelmet erre a kutatási lehetőségre.

Lássunk erre néhány konkrét példát. Ház alapú census esetén az a személy, aki mindkét összeírásban szerepel, az adott városi kategóriába tartozó küszöbértéknél magasabb becsértékű ingatlannal rendelkezett; aki csak az országgyűlésiben, annak az ingatlanát 300 Ft és a küszöbérték közé sorolták a korban. Ennek az adatnak a segítségével a tulajdonolt ingatlan elhelyezkedése (ezt gyakran igen pontosan feltüntették) és értéke közötti kapcsolat vizsgálható, ami a települések ingatlan-történetével foglalkozó kutatók számára lehet fontos információ. Hasonló mondható el az értelmiség lakbérfizetéséről, hiszen a helyhatósági választásokra készült névjegyzékekbe gyakran bejegyezték a fizetett lakbér pontos összegét is, ami a bérleti viszonyok megismerését segítheti. A jövedelem alapján választók esetében az ingatlanokhoz hasonló csoportosításra nyílik lehetőség. A névjegyzékek adatsorai összevethetők a népszámlálások foglalkozásszerkezeti, korcsoporti és nemi megoszlást mutató számaival, így megbecsülhetjük, hogy a város különböző társadalmi csoportjainak milyen arányban sikerült bekapcsolódnuk a politikai életbe.

Először tehát tekintsük át az 1848-ból fennmaradt két névjegyzéket. A központi választmány működéséről sajnos nem maradt fent részletes iratanyag, az

indítványozta (*Gergely András: Általános választójog 1848-ban? [A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen.] Századok 139. [2005] 588–589.*), tanulmánya egyben a vita kiváló historiográfiai összefoglalását is adja (uo. 585–594.). A városokkal kapcsolatos ellenzéki álláspontról: Kossuth Lajos beszéde a kerületi ülésen a városi reform tárgyában. Pozsony, 1847. november. 17. Kossuth Lajos Összes Munkái XI. Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r. Barta István. Akadémiai, Bp., 1951. (= KLÖM XI.) 304–305., a városi törvényekkel kapcsolatos 1848. februári vitáról, különösen Szemere Bertalan 1848. február 18-i javaslatáról, melyben a városi és országgyűlési census szétválasztását indítványozta: KLÖM XI. 539–552., a városi törvényjavaslatról, mely a későbbi törvény választójogi szabályainak jelentős részét tartalmazta: Kossuth Lajos követjelentése. Pozsony, 1848. február 28. KLÖM XI. 566–567.

elkészült névjegyzékek azonban rendelkezésünkre állnak. Ezek, hasonlóan a később keletkezettekhez, negyedenként sorolják fel a választókat, minden egyes esetben megjelölik a jog érvényesítésének az alapját.¹⁸ A két összeírás külön időpontban történt. A helyhatósági választásokhoz kapcsolódó felmérés ívei – amelyeket 1848. május 15. és 22. közötti dátummal láttak el – 815 választó nevét tartalmazzák.¹⁹ Az országgyűlési választásokra készült forrás lezárása július 13. és 16. között történt meg, ez már 2062 választót sorol fel.²⁰ A májusi összeírás kategóriái természetesen nem azonosak a júniusival, hiszen az előző az értelmiséget a lakbérfizetés alapján vette számba, valamint a kereskedő és gyáros kategóriát egyben kezelte a kézműipari tevékenységgel. Ez a probléma azonban kiküszöbölhető, és ha a két összeírást összevetjük egymással, érdekes megállapításokat tehetünk. Míg a május közepén készült listák a városi négy negyed esetében a júliusban összeírt választók 80%-át tartalmazzák, addig ez az arány a hóstyáknál 28 és 46% között szóródik (leszámítva a Hatvani I–III. fertályt, mert onnan nem maradt fent májusi lista). A régi jog alapján választók 94%-át és az iparosok 85%-át már ismerte és tartalmazta a májusi lista. Itt volt talán a legnagyobb átfedés a két censusrendszer között, hiszen itt csak az egyéves helyben lakás előírásával volt szigorúbb a helyhatósági választójog. Az ingatlantulajdonosoknak csupán 30, a jövedelem alapján választóknak pedig mindössze 19%-a szerepel a májusi listákon. Ennek az oka elsősorban a megkívánt minimális ingatlanértékben és jövedelmi küszöbben határozható meg. A májusban felsoroltak ingatlanai (ház, birtok, ház és birtok) 700 forintnál többet kellett hogy érjenek, a jövedelem alapján választóknak pedig évi biztos 400 forinttal kellett rendelkezniük, szemben a júiusi összeírással, amikor az ingatlanértéknek csupán 300 forintot, a jövedelemnek pedig 100 forintot kellett elérnie.²¹ Az értelmiség esetében tapasztalt 33%-os arány pedig az e kategóriába tartozó személyek jövedelmi viszonyaival lehetett összefüggésben, hiszen 700 forintos ingatlan hiányában

18 Külön táblázatot kaptak: Város I–IV. negyed, Hatvani hóstya I–IV. negyed, Maklári hóstya I–II. negyed, Cifrasánc, Felnémet.

19 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (Eger; = MNL–HML), V–1/b Eger város tanácsának iratai, Iratok 1261–1850. 506. 1848/704. Az 1848. évi országgyűlési és városi választások választóinak névsora.

20 Uo.

21 Ezzel a két kategóriával egyébként még többször foglalkoznak majd a dualizmus kori választójogi viták során, és nem véletlen az sem, hogy az ingatlan alapú választójog lesz az, mely talán legnagyobb mértékben alakul át az 1874-es választójogi törvény rendelkezései alapján. A változás oka elsősorban éppen az ingatlan értékének megállapítása körüli bizonytalanságban keresendő. 1874 júliusában zajlott az országgyűlésben a városi lakosság ingatlan alapú szavazati jogát érintő vita. A tárgyalt választójogi törvényjavaslat ugyanis az ingatlan értékének minimuma helyett három lakrészt követelt meg a választóktól. A vitában felszólaló miniszterelnök, Szapáry Gyula gróf kijelentette, hogy az ingatlanérték meghatározása bonyolult és bizonytalan. Kétségesnek tartotta, hogy az összeírásokban szereplő ingatlanok valóban érnek-e annyit, mint amennyit a törvény megkívánt. A három lakrész sokkal egyszerűbben ellenőrizhető objektív küszöb, mondta a miniszterelnök. Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XI. Szerk. Nagy Iván. Buda, 1874. XI. 367. Szapáry Gyula hozzászólása. 268. ülés. 1874. július 9.

legalább 60 forintot kellett volna bérleti díjként kifizetniük; ez pedig csak a júniusban összeírtak 30%-ára volt igaz.

Az összeírás feldolgozása után az *1. táblázatban* foglaljuk össze a választók adatait.

1. táblázat.

Eger város önkormányzatának választói negyedekénti bontásban (1848. május)

	Ingatlan	Ipar, üzlet	Értelmiség és lakbér	Jövedelem	Régi jog	Összesen
I. negyed	69	21	11	26	14	141
II. negyed	57	7	3	1	29	97
III. negyed	49	27	11	1	37	125
IV. negyed	25	15	5	1	67	113
Hatvani I.						ismeretlen
Hatvani II.						ismeretlen
Hatvani III.						ismeretlen
Hatvani IV.	59	1			5	65
Maklári I.	37	2			24	63
Maklári II.	51	4	1		36	92
Cifrasánc	29	29	1		0	59
Felnémet	52	7		1		60
Összesen	428	113	32	30	212	815

Az összeírásokkal kapcsolatos egyik legfontosabb probléma a „régijog” körüli bonyodalom volt. A forrásokot tanulmányozva jól látható, hogy az összeírások készítői mintha nehezen tudtak volna megküzdeni a régi jog fogalmával. Többször lehet azt tapasztalni, főleg a belvárosi negyedek esetében, hogy szinte minden választó neve mellett szerepel a „régijog” kategória oszlopában a „polgár” megnevezés. Az összeírások készítői mintha úgy érezték volna, hogy ez a megjelölés kijár az egri lakosság egy részének. Tették ezt annak ellenére, hogy jogilag nem tartoztak a szabad királyi városok polgári rendjébe. Ez pedig mind az összeírók, mind az összeírtak számára egészen világos lehetett, hiszen egy olyan településen éltek, amelynek az elmúlt másfél évszázadban egyik legfontosabb célja volt a földesúri joghatóságtól való megszabadulás. Úgy tűnik tehát, hogy a fogalmat nem rendi kategóriaként használták, hanem a mezőváros saját fogalomrendszerét akarták érvényesíteni a XXIII. törvénycikk előírásával szemben. A probléma tehát egyrészt a jogértelmezésből fakadt, másrészt szoros kapcsolatban állt a város társadalmának belső kategóriáival.

A szakirodalomban jól ismert az a jelenség, mely a polgárságnak mint jogi kategóriának a késői rendiség időszakára való kiüresedésében, valamint a városi

szerepkört betöltő települések és a szabad királyi városok csoportjának részbeni szétválásában áll. Többek között Bácskai Vera is ír arról, hogy a polgár jelző használata a 19. század első évtizedeiben elszakadt a szabad királyi városok polgárjoggal rendelkező lakosságától, ezt pedig a szabad királyi városokban a polgári presztízs devalvációjaként értelmezték. Szélesebb önkormányzati jogokkal rendelkező mezővárosok lakosai gyakran nevezték magukat polgároknak, és a szabad királyi városokhoz hasonló polgárfelvételi eljárásrendet alakítottak ki (például Szombathely, Pápa, Nagykanizsa). Az 1828-as összeírás során Rimaszombat, Rozsnyó, Zsolna és Eger lakosainak egy részét – jogilag helytelenül – polgárként írták össze. Bácskai Vera ezzel a jogilag meg nem alapozott polgártudat kialakulásával kapcsolta össze a polgár fogalmának megújulását, mely elvezet minket a rendi világ társadalmi csoportjától a modern társadalomtörténeti kategóriához.²² A helytörténeti szakirodalom részletesen bemutatja ezt a jelenséget. Jól ismert Eger magisztrátusának az egyházi földesúr által biztosított jogköre, mely a belváros esetében lehetőséget adott a polgárságba való befogadásra. A 18. század végére a szokásrend része lett a polgáreskü is. A felvételt pedig egyre több előfeltételhez kötötték. A 18. század közepére 2 forintról 24 forintra emelkedett a taxa, a folyamodónak pedig idővel ajánlókát is fel kellett sorakoztatnia kérelme mellé, valamint a háztulajdont (vagy legalább előre látható és várható tulajdonszerzést) is előírták. A „purgerek” önálló kategóriát alkottak a város társadalmában, és jelentős előjogokkal bírtak.²³ A belvárosi purgerek esetében tehát a szabad királyi városok polgáraitra jellemző magatartásformák voltak megfigyelhetőek. A mezőváros polgársága, bár rendi értelemben nem számított kiváltságolt társadalmi csoportnak, mégis úgy viselkedett, mintha az lett volna. A polgárjog devalvációját is ugyanúgy akadályozni próbálták, mint ahogy az a királyi városok esetében látható.

A „régijog” kategóriáját tehát jogilag helytelenül, de egyáltalán nem véletlenül használták az összeírások készítői. Értelmezésük szerint az áprilisi törvények a saját jogrendjük továbbélését is biztosították e kategória segítségével. A régi polgárság a szabad királyi városokban sok esetben sikerrel őrizte meg befolyását, hiszen nekik nem kellett a szigorú cenzusnak megfelelni, míg a feltörekvőknek igen.²⁴ Sőt a XXIII. törvénycikk magasra emelt korlátai aktívan védelmezték helyhatósági jogait, ezzel tompították a városon belüli átalakulás életét. Erre a korlátozásra tehettek kísérletet az egri purgerek is, bár, valószínűleg érezve a jogi alap bizonytalanságát, a biztonság kedvéért azt is feltüntették, ha volt más lehetőség a választójog indoklására. Statisztikai összesítésünkben a régi

22 *Bácskai V.*: Városok i. m. (1. jz.) 128–129. Hasonló jelenséget mutat be Pápa mezőváros esetében Hudi József tanulmánya: *Hudi József*: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. Á. Varga László. Hajnal István Kör–Csokonai, Bp.–Debrecen, 1995. (Rendi társadalom – polgári társadalom) 100–101.

23 *Löffler Erzsébet*: Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* 42. (2006) 583–584.; *Nagy J.*: i. m. (1. jz.) 201. A különböző társadalmi csoportok 18. század végi létszámviszonyaira nézve ld. *Nemes L.*: i. m. (1. jz.) 32–35.

24 *Bácskai V.*: Városok i. m. (1. jz.) 160.

jogot ezért csupán abban az esetben vettük figyelembe, ha nem jelöltek meg mellette más cenzusalapot. Érdekes arra is felhívni a figyelmet, hogy a belvárosi négy negyedben elvéve találkozunk a régi jogúak között nemesekkel, míg a hóstyákon júniusban 78 nemeset jegyeztek fel,²⁵ ők a belvárosban lakó 6 nemes-sel kiegészítve a régi jog alapján választók 37%-át tették ki. A régi jog alapján választók többsége tehát polgár volt. Májusban csak régi joga alapján 212 főt írtak össze (az összes választó 26%-a), közülük 181 fő volt polgár (85%, az összes választó 22%-a), míg a polgárként is megjelölt választók az összes összeírt többségét alkották.

Most tekintsük át részletesebben a júniusi összeírás eredményeit, mely a benne szereplő jelentősebb létszámú lakosság miatt a kerületek elemzésére jobban alkalmas (2. táblázat).

2. táblázat.

Eger város országgyűlési választói negyedenkénti bontásban (1848. június)

	Birtok	Kézművesség	Gyár, ipar	Kereskedelem	Jövedelem	Értelmiség	Régi jog	Összesen
I. negyed	74	31	0	6	48	22	9	190
II. negyed	79	1	0	2	4	16	20	122
III. negyed	98	3	0	0	4	6	45	156
IV. negyed	52	42		4	3	9	17	127
Hatvani I.	183						16	199
Hatvani II.	152	10	0	0	4	11	18	195
Hatvani III.	109	4			19	29	22	183
Hatvani IV.	124	3				1	12	140
Maklári I.	126	34			4	1	7	172
Maklári II.	126	4			44	1	33	208
Cifrasánc	140						17	157
Felnémet	179	1			24		9	213
Összesen	1442	133	0	12	154	96	225	2062

25 Erre a kérdésre még vissza kell térni a későbbi kutatás során, hiszen jelenleg nem tudunk választ adni az alacsony számról. Nemes Lajos munkája alapján ugyanis ismerjük a nemesség 18. század végi létszámát. Egerben a II. József-i népszámlálás időpontjában 941 nemesi származású személy élt. *Nemes L.: i. m. (1. jz.) 33.* Egy 1841-ből származó összeíráson (MNL-HML IV-7/b 817. Heves vármegye adószedőjének iratai, Adóösszeírások, Az egri nemes uraknak kik a ház fundusaik után adóznak 1841/42ik katonai esztendőben való összeírása) közel 380 személy szerepelt. Kérdés, hogy ezek a nemesek hol jelennek meg a választói listákon. Erre valószínűleg csak a listák adatbázis alapú, név szerinti feldolgozása fog választ adni.

Egerben tehát 2062 választó szerepel az 1848-as országgyűlési választói íveken, ez a korabeli lakosságnak a 11%-át tette ki.²⁶ Eger ezzel a legmagasabb választói aránnyal bíró települések közé tartozott: az országos átlag 6,08%, a városoké pedig 6,06% volt.²⁷ A 2. táblázat alapján jól kirajzolódnak az egyes negyedek különbségei. A Belváros I. negyedének választói – és feltételezhetően a lakosai is – jelentősen eltérő társadalmi karakterrel bírtak. A tulajdon mellett itt kiemelkedően fontos volt a jövedelem szerepe. Az e kategória alapján választók harmada itt élt, és a májusi összeírásban szereplő, 400 forintnál több jövedelemmel rendelkező 30 fő közül 26 ennek a negyednek volt a lakója. A 74 ingatlan alapján választó személy közül 69 fő ingatlanértéke meghaladta a 700 forintot. Ilyen magas arány egyetlen negyedben sem tapasztalható, csupán a II. negyedben ért el 72%-ot. Érdekes jelenség figyelhető meg a IV. negyed esetében is: 127 országgyűlési választóval szemben 113 fő szerepelt a helyhatósági választók között. Itt álltak egymáshoz legközelebb a két lista létszámviszonyai. Ebben a negyedben a kézművesek jutottak fontos szerephez: 133 választójuk közül 42 itt lakott (31 pedig az I. negyedben). Feltűnő azonban, hogy a IV. negyedbeli helyhatósági listán csupán 15 kézműves szerepelt, ezzel szemben kiemelkedően magas volt a régi jog alapján bejegyzettek száma (67 fő a 212 ilyen típusú választóból). Júniusban 69 személy mellé jegyezték be a régi jogot, de ezek közül csupán 17 maradt kizárólag ebben a kategóriában. Esetükben valószínűleg a májusi összeírással kapcsolatos bizonytalanságról, vagy éppen a szabályok „kreatív” alkalmazásáról lehetett szó. Hiszen májusban a szigorúbb feltételek helyett a régi jog dominált az összeírtaknál, az enyhébb feltételekhez kapcsolt országgyűlési listán viszont a korábban a régi jog alapján szereplők átkerültek a kézművesként, háztulajdonosként, kisebb részben értelmiségi jogon vagy jövedelem alapján választók közé. A hóstyák közül a Hatvani III. bírt jelentős értelmiséggel, a Maklári II. pedig nagyobb számú jövedelem alapján választóval. A Maklári II. negyed esetében azonban tudjuk, hogy májusban egyetlen olyan személyt sem találtak, akinek a jövedelme meghaladta volna az évi 400 forintot. A hóstyák kerületeire általában elmondható, hogy a tulajdon tradicionálisabb kategóriái alapján jutottak választójoghoz a lakosaik, míg a belvárosi kerületekben differenciáltabb képpel találkozunk. Nem lényegtelen különbség a választók struktúrájában, hogy míg a helyhatósági választók 58%-a volt belvárosi lakos (sajnos a Hatvani hóstyá első három negyedének számai ismeretlenek), addig ugyanez az érték az országgyűlési választások esetében csak 29%, a hatvani első három negyedet kihagyva pedig 40%. Az egyetlen országgyűlési mandátum sorsát elsősorban a külvárosok lakossága döntötte el, míg a település irányításába a belvárosi lakosság rendelkezett nagyobb beleszólással.

26 *Fényes Elek* (Magyarország leírása. I–II. Pest, 1847. II. 240.) 18 675 lakosról tud, az 1850-es népszámlálás (*Dányi Dezső*: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. KSH, Bp., 1993. 208.) pedig 18 154 személyt írt össze. Az adatok megegyeznek a Csizmadia Andor által közltekkel. *Csizmadia Andor*: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben (Az első népképviselési választások). KJK, Bp., 1963. 327.

27 A választók arányára és a lakosság számra vonatkozóan ld.: *Csizmadia A.*: A magyar választási rendszer i. m. (26. jz.) 326–329.

Fontos kérdés lesz még a későbbiekben a képviselő-testület összetételének formálódása a népképviselői átalakulás időszakában. Most azonban ezzel nem foglalkozva, térjünk át az 1860-as összeírásra. Az önkényuralom első periódusának bukását követően, az Októberi diploma megjelenése után hosszabb ideig húzódott a városok önkormányzatának a szabályozása. A kormányra került konzervatívok csupán december elejére egyeztek bele abba, hogy a várható ellenállás miatt nem az 1844-es konzervatív városi reformjavaslat alapján szervezik újjá a városi képviselő-testületeket, hanem az 1848. évi XXIII. törvénycikk lesz az alapja az új rendszernek.²⁸ Az 1848-as szellemiség jegyében Eger 1860 novemberében határozatot hozott arról, hogy az 1848-ban megválasztott, és még élő városi hivatalnokok visszakapják a tisztségeiket.²⁹ Ilyen előzmények után kezdődhetnek meg az önkormányzati képviselő-választások előkészületei, mellyel kapcsolatban részletesebb anyag maradt fent a levéltári dokumentumok között.³⁰ Egerben 1860. december 20–22. között készítették el a szükséges névjegyzékeket.³¹ Az előkészületek részét képezte az elkészült anyag felülvizsgálata, melyet a december 27. és 29. között üléselő központi választmány végzett el. Az első összeírásból kimaradtak a jegyzőkönyv tanúsága szerint banális okokra hivatkoztak. Volt, aki betegségét, távollétét hozta fel, más pedig azt állította, nem kapott megfelelő tájékoztatást a fertálymestertől. Ezen eljárás során még 55 fő került fel a véglegesített listákra. Törölték viszont azokat a személyeket, akikről kiderült, hogy nem felelnek meg a szigorú feltételeknek. 30 személy veszítette el így a választójogát, az indok szinte mindenhol azonos volt: az összeírt vagyona nem érte el a megkívánt szintet. Az összeírás mikéntjére enged következtetni egy-egy olyan bejegyzés, mely arra vonatkozik, hogy maga az összeírt tett nyilatkozatot az ingatlanának értékéről. Például a Cifrasáncban törölt Dávid Pál maga „megvallotta, hogy ő nem bír képességgel”.³² Sokatmondó az a mód, ahogy a városi III. negyed listáját készítették. A bizottság

28 *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választójogján. Akadémiai, Bp., 1967. 185. Az 1843–1844. évi törvénytervezettel kapcsolatos vitákra ld.: *Czoch Gábor*: Pozsony és a városi kérdés a reformkorban. Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád. Kalligram, Pozsony, 2005. 295–305.; *Uő*: Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843/44. évi városi törvény vitái. Korall 24–25. sz. (2006. június) 216–230.

29 MNL–HML V–44/c. Eger város polgármesterének iratai, Külön kezelt iratok 3. 1860. évi városi tisztújításra vonatkozó iratok. Az 1860. november 13-án és 14-én tartott képviselői gyűlés jegyzőkönyve.

30 A választók névjegyzékét összeállító bizottságok tagjait az 1860. november 28-i képviselői ülésen választották meg. A bizottságok egy elnökből és négy tagból álltak, és mindenhol tag lett az adott negyed fertálymestere is MNL–HML V–44/c. Eger város polgármesterének iratai, Külön kezelt iratok 3. 1860. évi városi tisztújításra vonatkozó iratok. Az 1860. december 9-i ülés jegyzőkönyve. 32.

31 MNL–HML V–44/c. Eger város polgármesterének iratai, Külön kezelt iratok 3. 1860. évi városi tisztújításra vonatkozó iratok, A szavazóképes polgárok lajstroma. Misc. 152.

32 MNL–HML V–44/c. Eger város polgármesterének iratai, Külön kezelt iratok 3. 1860. évi városi tisztújításra vonatkozó iratok. 45. A fiókküldöttségek által összeírt választók közül kimaradtaknak, és a beírtak elleni felszólamlások bejegyzésére kiküldött Központi Bizottság jegyzőkönyve. A választói képességtől elmozdított egyének összeírása Czifra és Sánc negyedében.

záradéokban felsorolt 54 főt, akiről tudvalévőnek tartották, hogy rendelkeznek a választói cenzussal, de nem jelentek meg a bizottság előtt.³³ A Mészáros István vezette bizottság tehát megpróbálta önhatalmúlag gyarapítani a választók közösségét. Ezt a megjegyzést azonban a későbbiek folyamán, valószínűleg a központi választmány előtt, áthúzták és nem vették figyelembe. Érdemes kiemelni a fellebbezések közül két esetet. Székely József gyógyszerész nem bírt akkora vagyonnal, amit a törvénycikk megkövetelt, és mivel az oklevele nem volt egyesztendő, nem vették fel a választók közé.³⁴ Vele ellentétben bekerült a választók soraiba az a Györfly Ignác, akit eredetileg politikai vétség miatt nem vettek fel a választók névjegyzékébe. A küldöttség ilyen kitéltet nem talált a XXIII. törvénycikkben, ezért Györfly fellebbezésének helyt adtak.³⁵ Az eljárás eredményeképpen 1279 fő került fel az új választói névjegyzékre, akiket az 1848-as névjegyzékkel összevetve mutatunk részletesebben be (3. táblázat).

3. táblázat.

Eger város önkormányzatának választói negyedenkénti bontásban (1860)

	Ingatlan	Ipar, kereskedelem	Értelemiség	Jövedelem	Régi jog	Összesen	Különbség 1848-hoz képest	
							fő	%
I. negyed	23	14	18	1		56	-85	-60,3
II. negyed	56	33	6	1	1	97	0	0,0
III. negyed	68	10	12		11	101	-24	-19,2
IV. negyed	12	43	16	2	1	74	-39	-34,5
Hatvani I.	161	4	2	2	5	174	174	
Hatvani II.	132	3	3	0	2	140	140	
Hatvani III.	67	25	16	0	0	108	108	
Hatvani IV.	83	13				96	31	47,7
Maklári I.	54	22	1		6	83	20	31,7
Maklári II.	46	64	5	2	0	117	25	27,2
Cifrasánc	129	27	2		1	159	100	169,5
Felnémet	63	9	1	1		74	14	23,3
Összesen	894	267	82	9	27	1279	464	56,9

33 MNL–HML V–44/c Eger város polgármesterének iratai, Külön kezelt iratok 3. 1860. évi városi tisztújításra vonatkozó iratok. A szavazóképes polgárok lajstroma. Misc. 152. Eger város városi III. fertályának választói névsora. 5–7.

34 MNL–HML V–44/c Eger város polgármesterének iratai, Külön kezelt iratok 3. 1860. évi városi tisztújításra vonatkozó iratok. 45. A fiókküldöttségek által összeírt választók közül kimaradtaknak, és a beírottak elleni felszólamlások bejegyzésére kiküldött Központi Bizottság jegyzőkönyve. 5.

35 Uo. 2.

Az első dolog, ami feltűnő lehet számunkra, az a választójoggal rendelkezők lakóhelyi átstrukturálódása. A belvárosi negyedekben, egy kivétellel, csökkent a cenzusnak megfelelőek száma, míg a hóstyákon minden esetben növekedett. Ennek eredménye az lett, hogy már csak a választók 25%-a – ha az 1848-ban nem ismert hatvani három negyedet nem számítjuk, akkor pedig a 38%-a – származott a belvárosból. Tehát a belváros választói 1848 óta elveszítették meghatározó szerepüket. A régi jog alapján választók száma 212 főről 27-re csökkent, ami elsősorban nem az ilyen alapon összeírtak halálával, hanem inkább a helyes törvényértelmezéssel hozható összefüggésbe.³⁶

A kerületek között korábban megfigyelt különbségek továbbra is fennmaradtak: az iparosok és a kereskedők az első két hatvani fertály kivételével szinte mindenütt jelen voltak, míg az értelmiség elsősorban a belvárosban és a Hatvani III. negyedben szerepelt. A 82 értelmiségi foglalkozású közül csak 27 került fel a listára a lakbére alapján, a többség megfelelő értékű ingatlannal is bírt és így lehetett választó. (A 3. táblázatban a foglalkozás alapján értelmiséginek minősülő személyeket nem az ingatlantulajdonosok között tüntettük fel.) Valószínűsíthető, hogy az 1848-ban összeírtak között is a házbirtokosok soraiba került az értelmiségiek egy része, hiszen akkor is az 1860-as értékkel nagyságrendileg azonos létszámban (32 fő) jelentek meg a választók között. 1848-ban az országgyűlésképviselő-választók között 96 értelmiségi szerepelt, ami pedig az 1860-as értelmiségi létszámhoz van közel. A választójoggal rendelkező egri értelmiségiek, akik többnyire ügyvédek vagy városi, megyei tisztviselők voltak, igen gyakran ingatlanokkal is rendelkeztek, melyek értéke a magasabb elvárásoknak is megfelelt. Ebben a csoportban tehát nem a lakásbérlés, hanem az ingatlantulajdonlás volt a jellemzőbb.

A városi lakosság struktúrájának és a választói névjegyzékeknek a kapcsolata jól vizsgálható az 1857-es cenzus adatainak segítségével,³⁷ melyek a két vizsgált időpont között helyezkednek el és tájékoztató jelleggel fel lehet használni azokat a választójoggal rendelkezők adatainak értékeléséhez. A hivatások szerinti 1857-es összeírásban 16 757 fő szerepelt, akik közül 10 417 fő volt nő és kiskorú gyermek.³⁸

36 A későbbiekben keletkezett íveket tanulmányozva ez a megállapítás még alaposabban alátámasztható. Az 1869-es választási ívek alapján például látható, hogy a régi jog körül még mindig voltak bonyodalmak, de ezek már más típusúaknak tekinthetők. A városi I. negyedben például a régi jog alatt szerepeltek az egyházi személyek (papok, kanonokok, áldozárok) és a városi, megyei tisztviselők is. A régi jog alapján már csak 26 polgárt vettek fel, akik esetében gyakran bejegyezték, hogy a polgárlevelét bemutatta; ez ugyan nem minden bizottságnál volt megfigyelhető, de ahol alkalmazták ezt, ott következetesen tették. (Az 1869-es ívek lelőhelye: MNL–HML IV–254 Heves és Külső-Szolnok vármegye Bizottmánya Központi Választmányának iratai 5. Az 1869. évi országgyűlési választások választóinak névjegyzéke.)

37 *Dányi D.*: i. m. (26. jz.) 216–217.

38 Pap: 129, hivatalnok: 218, katona: 10, tudós és művész: 116, ügyvéd és jegyző: 36, egészségügyi személyek: 31, földbirtokos: 1760, ház- és járadékirtokosok: 263, gyárosok és iparúzők: 736, kereskedők: 97, hajósok és halászok: 5, mezőgazdasági segédmunkások: 166, iparüzleti segédmunkások: 600, kereskedelmi segédmunkások: 51, másféle szolgák: 708, napszámosok: 762, egyéb-féle férfi személyek 14 éven felül: 652, nők és gyermekek: 10 417. *Dányi D.*: i. m. (26. jz.) 216–217.

Ha ezt az arányt visszavetítjük az 1848-as összlakosságra, akkor kijelenthetjük, hogy a felnőtt férfiak 25%-a rendelkezett országgyűlési és 10,5%-a helyhatósági választójoggal. 1860-ban, az 1857-es lélekszámmal számolva, a helyhatósági választójoggal rendelkezők aránya enyhén emelkedett, de így is csak 16%-ot tett ki a férfiak között. Az összlakosságon belül 1848-ban 4,3, 1860-ban pedig 7% körül lehetett a községi választójoggal rendelkezők aránya. A különböző források vagyoni és foglalkozásszerkezeti kategóriáit is közelíteni lehet egymáshoz. Ennek alapján megállapítható, hogy az 1857-ben birtokosként összeírtak 82, a házzal és jövedelemmel rendelkezők 65, az iparosok és az értelmiségiek 18%-a rendelkezhetett országgyűlési választójoggal 1848-ban. Ezek az adatok ugyan csak becslésnek tekinthetők, de úgy gondoljuk, hogy a fő tendenciákat megmutatják számunkra. Feltűnő, hogy a választók összetételét alapvetően az ingatlantulajdonosok határozták meg, akik az egyéb kategóriákhoz képest sokkal nagyobb arányban feleltek meg a cenzusnak. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az 1860-as helyhatósági választások esetében is, amikor az ingatlantulajdonosok 45%-a, az iparosok és kereskedők 27 és az értelmiségiek nagyjából 15%-a került be a választók közé a sokkal szigorúbb cenzus feltételei mellett.

Hogy mi lehet ennek a különbségnek az oka? A kereskedők teljes hiánya eleve feltűnő: ez elsősorban a zsidóknak a választásból való kizárásából következett.³⁹ Az iparosok részvételi arányának a növekedése a régi jog eljelentéktelenedésével összefüggő folyamat, hiszen a korábban polgárként összeírtak egy része segéddel dolgozó iparosként még választó maradhatott. Az értelmiség jelentős része, úgy látszik, mindkét cenzusból kimaradt. Látni kell azonban azt is, hogy vagyon alapján választani egészen mást jelenthetett 1848-ban, mint 1860-ban, ugyanis az időközben bevezetett adórendszer egyik legfontosabb kategóriája épp a birtokolt ingatlan becsértéke volt. Míg 1848-ban nem tűnhetett olyan fontos dolognak, hogy a politikai jogérvényesítés esetében mennyit is ér pontosan a polgár háza, lehetett akár magasabbra is becsültetni azt, addig 1860-ban ennek a következménye esetleg magasabb adóteher is lehetett. Ezért fordulhatott elő, hogy egyes választók maguk jelezték, hogy nem ér annyit a házuk, mint amennyi a választójog gyakorlásához szükséges.

*

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy az első népképviselési választásokhoz készült választójogi névjegyzékek segítségével közelebbről megismerjük Eger 19. század közepi társadalmát, pontosabban annak egy részét, a választók közösségét. A történet aktorainak az összeírásokkal kapcsolatos magatartása fontos mentalitástörténeti vizsgálat témája lehetne, de sajnos nem rendelkezünk olyan forrással, amely a mélyebb megismerést lehetővé tenné számunkra. A választói

39 Az egeri zsidók lélekszáma 1869-ben 1370 fő (7%) volt. *Sebők László*: Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Teleki László Intézet–KSH, Bp., 2005. 79. Az izraeliták számára csak az 1867. évi XVII. törvénycikk tette lehetővé a politikai és polgári jogok egyenlő gyakorlását; ezzel először az 1869-es választás során élhettek általános jelleggel.

névjegyzékek egy-egy megjegyzését, a különböző kategóriák alkalmazásának sajátosságait próbáltuk erre felhasználni. Úgy gondoljuk, hogy nemcsak „jobb híján” van relevanciája az ilyen vizsgálatoknak, hanem azok a gondos forrásfeldolgozás és forráskritika segítségével közelebb juttatnak minket a statisztikai adatok mögött elbújni látszó egyénekhez.

JÓZSEF PAP

THE VOTERS OF EGER IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

The year of 1848 brought about important changes in the political life of Eger, a town in northern Hungary. After a century-long struggle, the market town had finally achieved its aim of having independent parliamentary representation of its own. This opened the way before doing politics actively. Whereas suffrage had previously only belonged to the urban nobility, now a wide layer of burghers had access to the right to vote. Parallely, the circle of those electing, and potentially elected to, the local body of representatives also expanded considerably. The present study analyses these two groups of voters in the period of the first general elections. Based on the electoral rolls, it explores the development in the numbers and composition of the group of voters, and tries to define those possibilities of social historical research which can possibly be undertaken with the help of such lists.

Electoral rolls are frequently neglected sources of social history. Yet their importance in the case of settlements and electoral districts is beyond doubt, as they generally contain some 20 to 25 per cent of the adult male population, and some basic data (age, habitation, profession, wealth and revenues as suggested by census category) can easily be gained from them. In the case of Eger, in particular, the electoral rolls drafted for the first general elections make it possible to have a closer view of the town's society in the middle of the 19th century, or more exactly of that part of it which had the right to vote. Although an examination of the story's actors with regard to the registers is inhibited by the lack of sources, certain remarks in the electoral rolls, and the peculiarities in the application of the various categories, can nevertheless be put to use in this important topic of the history of mentality as well.

CONTENTS

STUDIES

Péter Erdő: The Canonization Process of Saint Elisabeth and Contemporary Canon Law	1
László Szabolcs Gulyás: The Customary Law of Real Estate Trade in Market Towns in the 14th to 16th Centuries. The Case of Zemplén County and its Region	23
Tamás Goreczky: Pan-Slavism in Russia in the 1880s in the Reports of István Burián, Austro-Hungarian Consul General in Moscow	63
Gusztáv D. Kecskés: The Swiss Reception of Hungarian Refugees in 1956	85

WORKSHOP

David Papajik: Solving the Problem of Establishing the Cause of Death of Hungarian and Czech King Ladislav V	115
Ovidiu Ghitta: The Lessons of an Extraordinary Conscription. The Census Record of Şimon, Greek-Catholic Priest of Tomány, from 1773	127
József Pap: The Voters of Eger in the Middle of the 19th Century	149
Tibor Dömötörfi: German Ethnic and Racial Politics in Hungary during World War II	165

E számunk szerzői

DÖMÖTÖRFI TIBOR PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • ERDŐ PÉTER, az MTA rendes tagja, bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek • OVIDIU GHITTA PhD, egy. tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) • GORECZKY TAMÁS PhD, történész • GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS PhD, főiskolai adjunktus (Nyíregyházi Egyetem) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • PAP JÓZSEF PhD, főiskolai tanár (Eszterházy Károly Főiskola) • DAVID PAPAJÍK PhD, egy. tanár (Palacký Egyetem, Olomouc)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható